

Kendine yabancılaşmış bir modernleşmenin kenar notları

Hasan Bülent Kahraman

Türk modernleşmesi diye tanınan büyük toplumsal ve kültürel dönüşüm kendi içinde son derecede özgül bazı niteliklere sahiptir. Batıda modernleşme diye bilinen toplumsal dönüşümün sahip olduğu ana özelliklerden hem yoksundur hem de doğal olarak çok farklıdır. Modernleşme Batıda bir bütün olarak bakılırsa kabaca 16. Yüzyılda başlamış bir süreçtir. Bu olgunun ortaya çıkmasında rol oynayan en önemli etken burjuvazinin tarih sahnesine çıkmasıdır. Marx'ın Komünist Manifesto'da çok veciz biçimde özetlediği ve tarihin en devrimci sınıfı diye tanımladığı burjuvazi ekonomik iktidarını elde ettikten sonra siyasal iktidarına doğru yürümeye başlamıştır. Ona bağlı olarak da bir dizi yeni düşünsel akım, model ve tanım ortaya çıkmıştır. Özellikle 17. Yüzyıl İskoç ve Fransız Aydınlanması 'aşağıda' meydana gelen değişikliği bazen okuyup anlamak, bazen tanımlamak, bazen de yönlendirmek kaygısındadır. Fakat burada değişmez bir gerçek vardır.

Her ne kadar Tanrıyla ve dinselikle 'sorunlu' bir ilişki içinde bulunsalar da 17. Yüzyıl Ansiklopedistleri şimdi büyük bir fantezi metnini okur gibi zevk alarak okuduğumuz zaman zaman büsbütün hayalperest ve çocukça bir tarzda yazılmış metinlerinde dünyanın maddi bir olgu olarak (*a material phenomenon*) belirlenmesine çalışmışlardır. Bunu başarmadıklarını da söyleyemiyoruz. O dönemden başlayarak laiklik modernleşmeyle iç içe geçmiştir. Burada sadece kurumsal ve dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını öngören sistematik bir laiklikten değil dünyayı kavramanın ve onu zihinselleştirmenin bir yöntemi olan laiklikten söz ediyoruz. Laiklik bu haliyle bir zihniyettir.

Buna bağlı olarak Batı modernleşmesinin en önemli ayrıntılarından birisi ortaya çıkar. bu, Kant'ın bir ansiklopedi maddesi olarak yazdığı 'Aydınlanma nedir' (*What is Enlightenment*) başlıklı çok küçük makalesinde verdiği büyük yanıt ortaya çıkar.¹ Kant'a göre 'Enlightenment is man's release from his self-incurred tutelage.' Tutelage ise 'man's inability to make use of his understanding without direction from another.' Daha da kötüsü tutelage bazen insanın kendi kendisine uyguladığı bir kısıtlamaydı: 'Self-incurred is this tutelage when its cause lies not in lack of reason but in lack of resolution and courage to use it without direction from another.' Kant'ın buna karşı bulduğu çare ise şuydu:

¹Immanuel Kant, *Foundations of the Metaphysics of Morals And, What is Enlightenment? Translated, with an Introduction, by Lewis White Beck*. London: Bobbs-Merrill, 1959.

‘Sapere aude! "Have courage to use your own reason!"- that is the motto of enlightenment.

İşaret etmek istediğimiz husus bu anlayışın kendiliğinden doğmadığıydı. Bu gelişmeyi hazırlayan koşullar vardır ve işte o koşulların başında burjuvazinin etkinliği geliyordu. Buradan da Fransız Devrimi ve sonrası geldi. Devrimin vurucu yanı İmparatorluğu yıkması değil *res publica* yani halk etrafında biçimlenmiş bir yeni sistem kurmasıydı. Antik Yunan ve Roma’nın ilhamı içinde ortaya çıkmış bu yeni düzenin dayanağı çok büyüleyici bir kavramdı: kontrat, ‘sosyal kontrat’. Böylelikle devletin otoritesi yurttaşın haklarının sınırı içine alınıyordu. Bu Atina demokrasisinden sonra insanlığın yakaladığı en büyük gelişme halkasıydı.

II

Fransız Devrimi başladığında Osmanlı tahtında oturan padişah yeniliklere açık, kendisi de yenilikçi birisi olan ve ihtişamlı Osmanlı musikisinin gelmiş geçmiş en büyük bestecileri arasında sayılan III. Selim oturuyordu.² Selim daha tahta çıkmadan önce Fransız İmparatoru XVI. Louis ile mektuplaşmıştı. İhtilal patlayınca da onunla yakından ilgilendi ve sefirlerinden açıklamalar istedi. Kafasında devletin köklü bir değişiklik geçirmesine dönük bir inanç vardı. Bunu Osmanlı’nın klasik askeri kurumu olan Yeniçeri Ocağını kaldırıp yerine *Yeni Düzen* adını verdiği modern orduyu kurarak başardı. Fakat eski düzen kısa bir süre sonra III. Selim’i öldürerek yenilikleri durdurmaya çalıştı.

Ne var ki, ok yaydan çıkmıştı ve Selim’den bir süre sonra tahta gelen II. Mahmud aynı çizgiyi izleyecekti. Mahmud Osmanlı’nın kurumsal yapısını yeni okullar açarak pekiştirdi. Bu büyük bir modernleşmenin başlangıcıydı. Nitekim bu büyük hamle Mahmud’un ölümünden birkaç ay sonra 1839 yılında okunan *Tanzimat Fermanı (Reform Eddict)* ile doruğa ulaştı. Ferman Batıdaki klasik sözleşme anlayışının Osmanlıya uyarlanmasıydı. Belki hala tam manasıyla İnsan Hakları Sözleşmesine benzer bir mantık ortada yoktu ama gene de İmparatorluk büyük bir dönüşümün eşiğine gelmişti. Bu büyük dönüşüm saltanatın iktidarını anayasal sınırlar içine alması ve bir parlamentonun teşekkülünü kabul etmesiydi. Bu mutlak Tanrısal otoritenin kısmen de olsa yeryüzü kuvvetleriyle paylaşılması demekti. İlk Osmanlı Parlamentosu 1876 yılında açıldı. Osmanlılar bu dönüşümü modernleşme diye adlandırmadılar. Tanzimat döneminin Osmanlıya

² III. Selim konusunda bkzn., Stanford J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*. Boston: Harvard University Press, 1971.

büyük armağanı olan ve kafaları çok karışık aydınların bu işe bulabildikleri ad (o bile sonraki yorumların eseridir) Batılılaşmaydı.³

Buna rağmen Tanzimat dönemi birçok sosyal ve kültürel yeniliğin kapısını araladı. Osmanlıda bugünkü anlamıyla kamuoyu düşüncesi (*public opinion*) ilk kez o dönemde ortaya çıktı. Bunu sağlayan gazetelerin yayınlanmaya başlamasıydı. Ayrıca Osmanlı Romantikleri diyeceğimiz o dönemin aydınları Batıdan yeni edebiyat teknikleri öğrenmişti. O güne kadar bir nesre (*prose*) sahip olmayan Osmanlıcada ilk kez roman yazmaya başladılar.⁴ Romanlar gazetelerde yayınlanıyordu. Bunu tiyatro oyunları izledi. Bütün bunların yapılabilmesi Saray dilinden farklı herkesin anlayacağı bir dilin bulunmasını gerektiriyordu. Bu başarıldı. Yeni düşünceler bu yeni ve halka daha yatkın dille ifade ediliyordu.

Buna rağmen kritik nokta şuydu: Tanzimat aydınları bir yandan bu büyük hamleleri gerçekleştirirken bir yandan eski geleneksel yapının devam etmesini istiyordu. Bu önemli bir noktaydı. Çünkü geleneksel Osmanlı gelişme/ilerleme düşüncesinin hala etkili olduğunu gösteriyordu. Osmanlılar için ilerleme, İslami bir ideolojinin etkisi altında, ancak geriye, *asr-ı saadete (blissfull/golden age)* dönmekle mümkündü. Henüz ileriye dönük, bir kopuşu (*rupture*) içeren ilerleme düşüncesi yeteri kadar yerleşmemişti. Bu meyanda da toplum dikatomik olarak bölünmüştü. Bütün modernleşmelerde görüldüğü üzere *ansiyenler ve modernler* arasındaki çatışma zihniyet dünyasının belkemiğini oluşturuyordu.

Bütün bunlara rağmen Tanzimat ve sonrası dönemde cin şişeden çıkmıştı. Öyle ki, resmin, görüntünün yasak olduğu Osmanlı İmparatorluğunda bizzat saray ilk defa 1864 yılında Paris'e resim öğrenmesi için sanatçılar göndermeye başladı. Bu çok büyük bir geleneğin başlaması demektir.⁵ 1882 yılında Fransız Güzel Sanatlar Akademisi esas alınarak bir okul da İstanbul'da kurulacaktı. Mimari değişiklikler, kılık kıyafet ve müzikte büyük bir değişim yaşanmaktaydı. Unutmamak gerekir ki, Osmanlı tahtının şehzadelerinden Abdülmecid bir ressamdı. 1908 yılında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'ni kurmuştu. Osmanlı Sultanı Abdülaziz resimle doğrudan ilgilenmekteydi. Desen defteri bugün Krakov'dadır. Abdülmecid'in politik muhalif Tefik Fikret'in *Sis* şiirinden yola çıkarak yaptığı tuval kültürel ilişkiler bakımından ne kadar önemliyse 1917-18 tarihli tuvaleri *Haremde Beethoven* ve *Haremde Goethe* tabloları da sarayın

³ Bu tarihin genel bir anlatımı için bkz., Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*. London, New York: Oxford University Press, 3rd edition, 2001.

⁴ Bu konuda en önemli metin şudur: Robert P. Finn, *The Early Turkish Novel*. İstanbul: ISIS Press, 1984

⁵ Osmanlı ressamlarının Paris'teki Akademi ile olan ilişkilerinin tahlili şu kitaptadır: Deniz Artun, *Paris'ten Modernlik Tercümeleleri: Academie Julien'da İmparatorluk ve Cumhuriyet Öğrencileri*. İstanbul: İletişim yayınları, 2007.

Batılılaşma doğrultusundaki kültürel tavrı bakımından o kadar önemlidir. Üstelik Şehzade daha 1899 yılında *Avluda Kadınlar* isimli tablosunu yapmış ve kadın çıplaklığını resmetmişti.⁶

III

Bütün bu dönüşüm 1889-1908 arasında bambaşka bir çizgiye taşınır. 1889 Fransız Devrimi'nin 100. yıldönümüdür. Paris'te büyük kutlamalar yapılacaktır. Bursa'da Tarım Müdürü olan Ahmet Rıza Bey Padişah'tan sergileri görmek için izin ister. Gider ve geri dönmeyeceğini bildiren bir mektup yazar. Onu 'devlet nasıl kurtulur?' sorusuna cevap veren ve padişaha sunulmak için kaleme alınmış beş makale izler. Ahmet Rıza bunlarla yetinmez. Sadece Fransa değil bütün Avrupa Pozitivizmin ve Alman *vulgermaterialism* akımının etkisi altındadır.⁷ Her iki akım da dünyanın sadece pozitif bilgiyle kavranabileceğini, geleneksel düşüncenin artık işlevi kalmadığını ve yeri olmadığını öne sürmektedir. Üstelik gene her iki düşünce ama özellikle Pozitivizm yeni bir kavram getirmektedir: *aydın öncülüğü*. Buna göre aydınlar 'bilen' öznelere. Kantçı anlamda aydınlanmış kişiler bunlardır. Dolayısıyla gelenekselle bütünleşmiş toplumun dönüştürülmesinde onlara apayrı bir işlev düşmektedir. Bir anlamda Tanrısal bir konumdadırlar. Bu Osmanlı aydınları için bulunmaz bir fırsattı. Tanzimat aydınları *başöğretmen* olarak adlandırılıyordu zaten. Şimdi 19. yüzyıl sonundaki aydın kurtarıcı, yol gösterici ve öncü olmaktadır. Yeni bir toplum onların tasavvurundan doğacaktı.

Bu düşünce sadece Osmanlı için değil bir başka köylü toplumu olan Rusya ve Japonya için de geçerliydi. Bilhassa Rusya Osmanlı ile büyük benzerlikler gösteriyor, Rus Nihilistleri hızla Rus devrimcilerine dönüşüyordu. İzleyen dönemde iki kesim Avrupa sürgünleri olarak karşılaşacaklardı. Osmanlılar kurdukları ve Auguste Comte'un⁸ kitabının adından etkilenmiş İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yeni bir gerçeği öğrendiler: devrim. Hala saltanata bağlıydılar. Öte yandan tek amaçları Ruslar gibi devleti yıkmak değil onu kurtarmaktı. Ama bunun egemen düzen içinde olmayacağına inanıyorlardı.

⁶ Bu kuşak genel olarak 1914 kuşağı diye bilinir. Geç Osmanlı erken Cumhuriyet dönemi ressamlarının önemli bir bölümü bu kuşağa mensuptur. Abdülmecid onlardan yaşça büyük olmasına karşın kendilerine kol kanat germiştir. Bu konuda bkz., Alastair Wright, 'The Work of Translation: Turkish Modernism and the 'Generation of 1914'', Jocelyn Hackforth-Jones and Mary Roberts, ed., *Edges of Empire: Orientalism and Visual Culture*. London: Wiley-Blackwell, 2005.

⁷ Bu konunun çok ayrıntılı bir analizi için bkz., Şükrü Hanoğlu, 'Blueprints for a future society: late Ottoman materialists on science, religion and art' in Elisabeth Ozdalga, *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*. London: Routledge, 2005.

⁸ Hemen belirtelim Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte Tanzimat Fermanı'nın mimarı Mustafa Reşit Paşa'ya mektup yazmış ve niçin kurduğu düşünce sisteminin Doğu toplumları için geçerli olduğunu belirtmişti. Bu Osmanlı ile Batı arasındaki modernleşme ilişkilerinin sınırını göstermesi bakımından son derecede önemlidir.

1905 Rus Devrimi onları bir hayli cesaretlendirdi. 1908’de gerçekleştirdikleri ve ikinci kez anayasal bir dönemi açan devrim de bu defa Ruslar ve 1917 devrimleri için öğretici olacaktı.⁹

Başta işaret ettiğimiz noktaya dönecek olursak bu tablo bize Osmanlı modernleşmesi bakımından çok önemli iki sonuç üretmektedir. Birincisi görüldüğü üzere bütün bu değişim ve dönüşüm tablosunda toplum yoktur. Aşağıdan gelen sınıfların modern siyasetin en önemli belirleyici faktörü olan talep-temsil mekanizması söz konusu değildir. Bu, aydın öncülüğünde gerçekleştirilmiş, yukarıdan aşağıya inen, hegemonik bir modernleşme anlayışıdır. Söz konusu modernleşmeyi *aydın despotizmi* veya *radikal Aydınlanma* diye nitelendirmek de mümkündür.¹⁰ Daha da önemlisi her şey devlet için yapılmaktadır. Atılan bütün adımlar toplum dönüşürse devlet kurtulur düşüncesine dayanmaktadır. İkincisi bu anlayışın kökenleri Avrupa düşüncesinde yatmaktadır. Aydınlanma doğrudan bir felsefe olarak Osmanlıları hiçbir zaman ilgilendirmedi. Fakat pozitivizmde ve materyalizmde aradıklarını buldular. O kadar ki, Beşir Fuat ‘klorit kokain’in anestezi etkisini anlamak ve uygulamak için bu maddeyi kendisine uygular, bilek damarlarını keser ve ‘ölüm deneyi’ni o sırada defterine satır satır kaydeder. Bu yeni bir anlayış demektir: halka rağmen halk için.

Çağdaş cumhuriyetin temelleri bu zihniyet dünyasında yatmaktadır. Mustafa Kemal Türk Kurtuluş Savaşını bitirip cumhuriyeti ilan ettiğinde neredeyse yüz elli yıllık bir arayış sonunda devleti kurtaran kişi konumuna yükseliyordu. Mustafa Kemal, şimdi okuduğu kitapların daha ayrıntılı çözümlemesinden ve entelektüel kökenleri hakkında yapılan daha incelikli çalışmalardan anlıyoruz ki, yukarıda değindiğimiz tüm zihinsel faaliyetlerden haberdardır ve onların içindedir. Abdullah Cevdet’in çıkardığı şiddetli bir Batıcılık yanlısı olan İçtihat dergisini okumuştur ve orada daha sonra gerçekleştireceği reformların sırlandığını görmüştür. Ayrıca bir üyesi olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913’te iş başına geldikten sonra kendisinin sert ve çok keskin bir iradeyle, ödünsüz bir radikalizm içinde gerçekleştireceği, bütünlüklü bir sisteme dönüştüreceği reformların hepsini muhakeme etmiş ve bir derecede uygulamıştır. Yeni devlet kesin olarak batıcıdır. Bunu bir varoluş yöntemi olarak benimsemiştir.

⁹ İmparatorluklar arasındaki geç 19. Yüzyıl benzeşmeleri ve etkileşimleri için şu kaynaktaki makalelere bakılabilir: Karen Barkey and Mark Von Hagen, ed., *After Empire: Multiethnic Societies And Nation-building: The Soviet Union And The Russian, Ottoman, And Habsburg Empires*. Seattle: Westview Press, 1997.

¹⁰ Jonathan I. Israel, *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*. New York: Oxford University Press, 2002.

Türk modernleşmesini anlamak bakımından burada üç noktaya değinelim. Cumhuriyet özünde Kantçı anlamda bir aydınlanma düşüncesini barındırır. Bunu gösteren izler mevcuttur. Maksat kendisine hakim, olgunlaşmış bir birey inşa etmektir. Ne var ki, gerek modelin dayandığı kurtarıcılık ve aydın öncülüğü gerek 1930’larda kendisini gösteren totaliter devlet yapıları ve gerekse ana amacın devletin kurtarılışı olması bu bireyin oluşmasını hızla engellemiştir. Onun yerinde organik bir toplum anlayışı hakim olmuş ve Rousseaucu anlamda bir *genel irade* (*general will*) benimsenmiştir. Buna göre özgürlük ancak hakim iradeye/ideolojiye teslimiyetle mümkün olacaktır. Bu temel ilke toplumdaki ziyade daha cemaatsi bir yapının doğmasına yol açmıştır. İkincisi, bu çok önemli eksikliğine rağmen Cumhuriyet ilerleme düşüncesini yenilemiştir. Geçmişle bütün bağların koparılması ve ilerlemenin gelecekte aranması zihniyet dünyasında ciddi bir kopuşu meydana getirir. Artık geçmişle olan köprüler her anlamda atılmıştır. Üçüncüsü büyük Batılılaşma hırsına rağmen cumhuriyetin bir sentez arayışı vardır. Bu arayış onu bazen ırkçı eğilimlerle bütünleştirse bile yerel olana dönük sürekli bir ilgi içinde tutmuştur. Bununla birlikte referans asla Osmanlı-İslam geleneği değildir. Bazen çok iğreti duran bir Anadoluculuktur.¹¹ Zaman zaman da antikitedir.¹²

Modernleşmenin bu çerçevesi Türkiye’de materyalizmle özdeşdir. Materyalizm kendisini hem geleneğin ve dolayısıyla da halka ait olanın reddinde gösterir. Halk sonuç olarak eğitilmesi ve ‘yükseltilmesi’ gerek bir varlıktır. İkincisi, materyalizm laiklik sürecine son taşı koyar. Cumhuriyet bir yandan *res publica*’nın egemenliği olarak ifade edilirken bir yandan da Yunanca *laikos* yani halk sözcüğünden türemiş laisizmin adeta bir varoluş temeli olarak benimsenmesine yol açar. Sistem *otoriteryen modernizm* olduğu için laiklik konusunda da aynı yöntem benimsenir. Halka, geleneğe ve dinsel olanın pratikleştirilmesine dönük her şey reddedilir. Bunu da *otoriteryen popülizm* diye tanımlamak gerekir. Nihai ‘aydınlanmaya’ ancak bu yoldan varılacağı kabul edilir ve anayasal bir çerçeve olarak benimsenir.

IV

Bugün *alternatif modernleşme* kavramının öne çıktığı ve yerelin (küreselleşme bağlamı içinde olsa dahi) vurgulandığı bir dönemde böylesi bir modernleşmenin devamına imkan yoktur. Pozitivizmin ve tarihselci (*historicist*) bir anlayışın etkilerinden doğmuş bilimselci (*scientificist*) bir anlayış da yerini

¹¹ Bu anlayış daha sonra *Mavi Anadolu* adını alan kültürel-edebi bir harekete de dönüşmüştür.

¹² Atatürk’ün ‘Sakarya savaşında Troyalıların özcünü aldık’ dediği kaydedilmiştir. Nitekim Mavi Anadolu hareketi de İyonya uygarlığı üstünden kurulacak bir hümanizma çalışmasıydı.

daha özgürlükçü ve eklektik modellere terk etmektedir. Cumhuriyetin dayandığı çoğunlukçu (*majoritarian*) yapı dönüşmektedir. Çoğulcu (*pluralist*) bir evreye girildiği muhakkaktır. O nedenle bir dönemin tabusu olan İslam kamusal alanda yeniden ortaya çıkmıştır.

Bu bellek ve kimlik politikalarının yeniden keşfedilmesidir. Cumhuriyet kamusal binalar yaparak, bütün sert rejimlerde görüldüğü üzere meydanları yeniden düzenleyerek ve nihayet konstrüktivist bir görsel ideolojiden hareket ederek yeni bir kimlik yaratmaya çalışıyordu. Rus avangardı ve İtalyan Faşizmi bu bakımdan büyük bir imkandı. Bunun yanı sıra ama ondan çok daha dramatik olarak Cumhuriyet neredeyse bir gecenin içinde alfabe değişikliği yapmış ve toplumun belleğini boşaltmıştı. Yeni kimliğin bu *tabula rasa* üstüne inşa edilmesi öngörülüyordu. Kutluğ Ataman'ın *Mesopotamian Dramaturgies* serisinde yer alan imgeler ve anlatım bu çerçevenin anlaşılması için büyük bir olanak sunmaktadır. Bugün Batılılaşmanın ve kürselleşmenin Türkiye'de geldiği son nokta belki herkesin İngilizce konuşmaya çalışması ve İngilizce konuştuğunu sanmasıdır. Bu cumhuriyetçi ideolojinin son kertesi olarak görülebilir. Oysa Ataman'ın işinde içinden gösterilen içinden çıkılmaz karmaşa, gerek dil gerekse yazı düzeyinde Ataman'ın kurduğu referanslar bu ideolojinin alfabe değişikliğiyle başlamış olan dramatik yolculuğuna yapılmış çok önemli bir işarettir. Bu aynı zamanda bellek dediğimiz o meçhul ama geniş alanın yeniden inşası bakımından da bir imlemedir.

Uzun modernleşme macerası bugün Türkiye'de bambaşka bir noktada düğümlenmiş görünüyor. Bu politik İslamla ve onun bir versiyonunun kamusal alandaki mevcudiyetiyle ilgili bir şey olmaktan çok öte, zihinsel bir kavramla ilgilidir: sorgulama. Eğer aydınlanma-modernleşme geleneğinin nihai bir durağı aranıyorsa bu elbette sorgulama olacaktır. İslamın görünürlüğü ve o bağlamda devam eden tartışmalar kimlik, tanıma (*recognition*) ve fark (*difference*) politikalarının bir sonucudur. Bu karmaşık bir noktadır. Çünkü bize geleneğin yeniden keşfini getirmektedir ki, sanılanın tersine, 'gelenek' modern bir kavramdı.¹³ Onu modernler tanımladılar. Geleneksel hayatın içinde yaşayanlar gelenekle hemhal olduklarını elbette bilmiyorlardı. Gene Ataman'ın çölde yürüyen ve otobiyografisinden unsurlar taşıyan gözleri bağlı adamının kaybettiği ve bulduğu topografya, onun kartografik özelliklerinin 'modern Türk' kimliğinin bir eleştirisi olmadığını söylemek herhalde çok zordur.

Bunu şöyle de düşünmek gerekir: gelenek sadece İslami, mistik, Osmanlı ve dinsel olan değildir. Bugün gelenek dediğimizde Oryentalist bir perspektiften

¹³ Bu konudaki 'klasik' metin şudur: Eric Hobsbawm and Terence Ranger, ed., *The Invention of Tradition*. Oxford: Oxford University Press, 1992.

de söz ediyoruz. işin ilginç yanı gerek Osmanlı modernizatörleri gerekse Cumhuriyetçi Kemalistler modernleşmeyi inşa ederken bir öz-Oryantalizasyon (*self-Orientalization*) yarattıklarının farkında değillerdi.¹⁴ Bu kendine yabancılaşma, kendini ötekileştirme, kendini kolonize etmekle çakışan bir modeldi. Kabul edilen metot bakımından belki kaçınılmazdı ama gerçek buydu. Şimdi devam eden ve birbiriyle kesiştiği için zaman zaman kaotik bir görüntü veren toplumsal süreçler biraz da bu rejimin aşılması esansında karşılaşılan durumdur. Bu aynı zamanda cumhuriyet döneminde iç içe geçmiş ve birbiriyle çelişen sentez arayışlarının da yeni bir evresidir. Türkiye daha çoğulcu bir toplumsal yapıyı benimsedikçe bu defa popüler kültür üstünden gelen ve çoğu zaman da görsel bir dünyada netleşen yeni oluşumlara tanık olmaktadır. Bunların bir sentez değil eklektik bir ittifak olduğuna değinmek gerekir.

Bu son derecede karmaşık ve bir o kadar da dramatik bir noktadır. Bütün zihinsel yapılarda olduğu gibi algılanması farklı çözümlenmelere bağlıdır. Modernleşmenin bir kalıp ve bir yapı olarak ifade ettikleriyle bizim onu algılayışımız ve içselleştirmemiz arasında daima bir fark vardır. Bunun en çarpıcı örneği Şeker Ahmet Paşa'nın Ormancı isimli tablosudur. Paşa, Gerome'un atölyesinde eğitim görmüş ve Batı resmi tekniğini kusursuz bir biçimde öğrenmiştir. Ayrıca yetenekli bir ressam olduğu da kuşkusuzdur. Ne var ki, daha sonra John Berger'in saptayacağı gibi bu tablosunda vahim bir perspektif hatası vardır.¹⁵ Düşününce Berger bunun bir hata olmadığını dünyayı kavrama biçiminden kaynaklanan bir tepki olduğunu saptar. Paşa, dışarıdan ormana bakan birisinin gözünden tabloyu yaparken ki, Batı resminin mimetik realitesi ve metodu budur, konum değiştirir ve tabloyu ormanın içinden dışarıya bakan bir insanın gözünden, ormanın gözünden verir. Bu gene Berger'e göre balinanın karnında olmak gibidir ve Paşa herhalde bu tepkisiyle Doğu-Batı, modernlik-gelenek arasındaki derin zıtlaşmalar içinde kendi konumunun belirsizliğini yaşıyordu.

Sadece Şeker Ahmet Paşa'nın değil örneğin Hint modernleşmesinin de o dönemde benzeri perspektif kaçırları yaşadığını biliyoruz. Onlar da çektikleri fotoğraflarda perspektifi yok ederek Doğu minyatür geleneğine bağlan bir görsel ideoloji içinde kalmanın yollarını arıyordu. Unutmayalım ki, aynı yıllarda ilk Osmanlı ressamı olan Primitifler doğrudan doğaya bakmıyor, resimlerini çekilmiş fotoğraflara bakarak yapıyorlardı. Bugün gelinen noktada bu sorunun aynı olmadığını söylemek mümkün. Bu nedenle Ataman'ın yapıtları arasında yer alan bir paşanın merkezi oluşturduğu portre daha 1940'larda, 50'lerde dahi

¹⁴ Hasan Bülent Kahraman, 'İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm, *Doğu-Batı*, No. 20, 2002.

¹⁵ John Berger, 'Şeker Ahmet and the Forest', in *About Looking*. New York: Vintage, 1992.

Türkiye'deki modern insanın neyle boğuştuğunu imlemesi bakımından ürpertici bir keskinlik içeriyor.

Dolayısıyla şunu söylemek mümkün. Türkiye en nihayet modernleşmesinde yeni bir evreye erişmiştir. Daha önceki 'ya o ya öteki' anlayışının ve Batılılaşma odaklı bir yabancılaşmanın yerini şimdi 'hem o hem öteki' tercihi almaya başlamıştır. Yeni bir kimlik, bellek ve aidiyet inşası bu oluşumun bir parçasıdır. Belki de modernleşme asıl şimdi başlamaktadır ve örneğin Ataman'ın sadece 'dramatujileri' değil, uzun metrajlı filmleri, belirgin alegoriler ve fantazmalar üstüne kurulu video çalışmaları da bu yeni yönelimin birer imidir. Buradaki temel mesele bugüne kadar açık veya kapalı bir Oryantalizm etrafında biçimlenen temsil (*representation*) probleminin şimdi kompleksten arınmış bir *mimesis* anlayışı içinde ortaya koyulmasıdır. Mimesisin kaynağı ise artık doğa değil doğrudan doğruya toplumdur ve insandır. Bu Türk modernleşmesinin belki de bundan böyle Batı modernleşmesine karşı daha zengin bir imkanlar sunacağıının da belirtisi olarak alınabilir. Ataman'ın sergisi bu serüvenin geçmişini ve geleceğini anlamak ve çözümlmek bakımından bir köşe taşıdır.